

ВСТУПНЕ СЛОВО

Сучасні процеси право-державотворення неминуче покликані сприяти новому осмисленню прав, свобод та законних інтересів людини, а також сприяти розробці дієвих механізмів реального і всебічного їх забезпечення, охорони та захисту. В цьому контексті багато проблем пов'язано з вічними, не старіючими питаннями й істинами: що є право, що є закон, що являють собою права, свободи людини, що ми вкладаємо в поняття гідності та честі; яка реально діюча система їх захисту сьогодні нам необхідна? Слід наголосити, що вчені завжди «із задоволенням» докоряють практикам, що саме вони насправді не виконують, не доопрацьовують, не імплементують хоча б мінімальні заходи, що переводять права і свободи із теоретичної площини в реально існуючий практичний вимір життя.

Проблема реалізації та захисту прав людини — одна з найважливіших сфер сучасних наукових досліджень. Починаючи з вчень стародавніх мислителів (Платона, Арістотеля, Полібія тощо) і до наших часів філософи, соціологи, політики, правознавці намагалися осягнути її сутність, окреслити історичні і сучасні параметри, проблеми, необхідні для цілісного її аналізу, практичного забезпечення прав людини і громадянина.

Права людини є не тільки явищем сучасної правової реальності, а й досягненням світової цивілізації, явищем, що зазнає суттєвих змін в умовах інтеграційних та цивілізаційних процесів. Також вкрай важливим є міжнародний аспект охорони прав людини, зокрема, стандарти, розроблені в рамках ООН, ОБСЄ, Ради Європи (Європейського суду з прав людини) та інших міжнародних структур у захисті прав і свобод людини.

Сучасні стандарти прав і свобод людини, закріплені в міжнародно-правових документах та у національному законодавстві, є наслідком тривалого протистояння особи та влади. Еволюція людського суспільства становить собою прогресивний розвиток свободи. Проте категорія соціальної свободи може розглядатися тільки у контексті з категорією соціальної відповідальності, враховуючи складні зв'язки між державою та індивідами, які фіксуються державою в юридичній формі, а саме — прав, свобод, обов'язків і взаємної відповідальності.

Ідея прав людини є центральною ідеєю, що формує нові демократичні стандарти у суспільстві. У зв'язку з цим заслуговує на увагу дослідження правової культури, релігії, моралі як визначальних чинників реалізації прав і свобод людини та громадянина в Україні. На жаль, слід констатувати, що існує істотна невідповідність між сучасними правовим регуляторами та дійсним станом реалізації прав і свобод людини та громадянина. Необхідно також вказати на роль правової держави та громадянського суспільства у ліквідації відповідних диспропорцій.

Права людини — історично мінлива категорія, яка еволюціонує разом із суспільством та державою. Як загальна суспільна цінність, права людини є об'єктом регулювання не тільки національного, а й міжнародного права. Цей аспект також потребує наукового дослідження.

Одним із провідних принципів у сфері захисту прав і свобод людини є принцип рівності. Історія становлення цього принципу має багатовікові традиції, що відображають розвиток демократії у суспільстві. Принцип рівності людей є багатоаспектним явищем. Основний підхід до його визначення полягає в тому, що зазначаються ознаки, які не спроможні впливати на сутність цього принципу.

Національні конституції гарантують рівність основних прав та свобод для всіх громадян, і більша їх частина прямо констатує забезпечення рівності прав громадян незалежно від їх віку, раси та статі. Майже всі уряди підписали Загальну декларацію прав людини, прийняту ООН у 1948 р., деякі інші міжнародні угоди, які беруть під захист жінок та дітей, серед них — Конвенцію про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок, яка вважається міжнародним біллем щодо жіночих прав. Але ці обіцянки та узгодження не забезпечують жодних гарантій там, де влада закону слабка, де немає законів та правил, які гарантують дотримання конституційних прав та міжнародних домовленостей і де добрі наміри витісняються політичними міркуваннями.

Легітимність суспільного устрою, як і сила та дієвість держави, визначаються успіхами і досягненнями населення, які, у свою чергу, стають можливими завдяки тому, що люди користуються правами і свободами. Стабільність у суспільстві і державі значною мірою залежить від рівності цих прав і свобод. Принцип рівності людей у правах закріплено у ст. 21 Конституції України: «Усі люди є вільні і рівні

у своїй гідності та правах. Права і свободи є невідчужуваними і непорушними». Згідно зі ст. 24 Конституції України, громадяни мають рівні конституційні права і є рівними перед законом. Це слід розуміти так, що закріплені Конституцією України права і свободи поширюються рівною мірою на всіх громадян і мають для них однаковий зміст. Вказівка на те, що громадяни є рівними перед законом, істотно розширює сферу юридичної рівності, не обмежуючи її тільки конституційними правами і свободами. Із цього випливає, що всі права і свободи громадян, які закріплені в законах, також мають бути рівними. Водночас такий підхід сприяє глобалізації уніфікації прав і свобод, забезпечує відповідність українських правових інститутів загальнолюдським цінностям.

Одним з проявів принципу рівності є рівність чоловіків і жінок, тобто незалежність рівного підходу від статі, що дістав назву принципу гендерної рівності. Гендерна рівність — складова загального принципу рівності як принципу демократичної побудови суспільства. Право розуміється сьогодні як рівна міра свободи всіх і кожного — чоловіків і жінок. Конструкція гендерної рівності розкривається через категорію прав людини як універсального стандарту рівності, який є єдиним для обох статей.

Декларований у вітчизняному законодавстві принцип рівності передбачає, що всі громадяни є рівними як представники людства, як носії загальнолюдських прав і свобод. Водночас об'єктивним фактором є існування нерівності за здібностями, нахилами, чеснотами тощо. Безперечно, справедлива рівність можлива лише як рівність можливостей у реалізації здібностей, як надання рівних прав для розвитку тих природжених і набутих якостей, якими люди наділені, як справедливий розподіл прав і обов'язків, тобто, як доступність справедливості.

Особи, причетні до розвитку політики, несуть велику відповідальність за забезпечення того, щоб урядова політика, програми і законодавство були справедливими і для жінок, і для чоловіків. Для повноцінного виконання цих обов'язків особи, залучені до розвитку політики, повинні добре розумітися на гендерних питаннях.

Таким чином, забезпечення прав і свобод людини та громадянина залежать від багатьох факторів: ступеня демократичності владних інститутів держави; політичних, культурних та правових традицій; стану економіки; моральної атмосфери і злагоди в суспільстві; стану законності та правопорядку; механізмів, що забезпечують відповідальність держави перед особою, тощо. Саме в такому комплексі ці фактори здатні забезпечити на належному рівні права і свободи людини та громадянина.

Ю. С. Шемшученко,
*директор Інституту держави і права
ім. В. М. Корецького НАН України,
академік НАН України*